

ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИ МУҲИТИДА БЎЛАЖАК КИМЁ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ КРЕАТИВ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИНИНГ ПЕДАГОГИК ЗАРУРАТИ ВА ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ЙЎНАЛИШЛАРИ

Ҳасанбой Убайдуллаевич Дехқонов

Қўқон давлат педагогика институти мустақил тадқиқотчиси

АННОТАЦИЯ

Замонавий таълимнинг асосий вазифаларидан бири ижодкор шахсни шакллантиришдан иборат бўлиб, Олий таълимда жараёнида ушбу вазифа ёшларда илмий дунёқарашни шакллантиришда ўз ифодасини топади. Мазкур моқолада бўлажак кимё ўқитувчисига касбий компетентликни шакллантиришнинг ижодий ва амалий омиллари ёритилган.

Калит сўзлар: тарбия, компетентлик, тадқиқотчилик компетентлик, бўлажак ўқитувчининг креатив ёндашуви, бўлажак кимё ўқитувчиси.

ABSTRACT

One of important problems of modern education is education of the creative person. Sphere of the higher education lastly directed to from scientific world outlook of young people. In this article creative and practical aspects of formation of research skills at pupils and students are shined.

Keywords: training, competence, reseach competence. Creative approach, future teacher . future chemistry teacher

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси олий таълим тизимини ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқлари эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда, фан, таълим ва ишлаб чиқаришнинг мустаҳкам интеграциясини таъминлаш асосида таълим сифатини яхшилаш, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш, илмий ва инновацион фаолиятни самарали ташкил этиш, халқаро ҳамкорликни ривожлантириш мақсадида, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 11 июлдаги ПҚ-4391-сон «Олий ва ўрта махсус таълим тизимида бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори ижроси юзасидан ишлаб

чиқилган бўлиб, мазкур концепция Мустақил Ўзбекистонда барча соҳаларда амалга оширилаётган ислохотлар бугун жаҳон ҳамжамияти томонидан эътироф этилишидан далолатдир. Шу нуқтаи назардан Юртимизда илм-фан ва таълим соҳаси ривожига давлат сиёсати даражасида эътибор қаратилиб, таълимни тубдан ислох қилишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. [1].

Шахсининг танлаган соҳаси бўйича малакали, юқори маҳоратга эга мутахассис сифатида шаклланиши мураккаб жараён бўлиб, унга кўп йиллик самарали меҳнат, ижодий изланишлар натижасидагина эришиш мумкин. Бироқ мазкур сифатларнинг шаклланиши учун замин олий ўқув юртларидаги таҳсил жараёнида яратилади. Жумладан, бўлажак кимё ўқитувчиларининг касбий компетентлигини такомиллаштириш жараёнида мутахассисликка оид билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириб бориши билан бир қаторда педагогик-психологик фанлар бўйича назарий ва амалий билимдонликнинг шаклланиши ҳам муҳим аҳамиятга эга. Халқ хўжалигининг турли соҳаларидаги ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этиш, долзарб вазифаларни муваффақиятли амалга ошириш учун айнан мазкур мутахассисда касбий компетентликни шакллантириб боришга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Олий таълим тизимида талабалар уқув фаолиятини ташкил этиш ва уни ривожлантириш долзарб масалалардан ҳисобланади. Зеро, олий таълимнинг асосий мақсади замон талабларига мос юқори илмий-ижодий салоҳиятга ва юксак маънавиятга эга етук кадрларни тайёрлашдир. [1.]

Бўлажак кимё ўқитувчиларда касбий муаммоларни ҳал эта олишга қодир, юксак салоҳиятли етук мутахасссларни тайёрлаш олий педагогик таълим тизими олдида турган муҳим вазифалардан саналади.

Асосий таянч тушунчаларини қуйидагича изоҳлашни мақсадга мувофиқ:

Компетенция тушунчаси латинча “competentia” сўзидан келиб чиққан бўлиб, изоҳли луғатда “қонунан эга”, “ҳақдор” деган маънони англатади, умумистеъмолда кенг ишлатиладиган “қобилият”, “кўникма,” “иқтидор” тушунчаларига яқин туради.

Компетентли атамаси эса ...муайян турдаги компетенцияга эга, лаёқатли, ўз соҳасини биладиган, уни бошқаларга етказишни эплайдиган “маҳорат соҳиби” маъноларини беради.

Таълимнинг узлуксизлиги, узвийлиги, ўқувчи шахси ва қизиқишлари устуворлигидан келиб чиқиб, ёш

хусусиятларига мос равишда таянч ва фанга оид умумий компетенциялар тизими қуйидагича белгиланди:

Коммуникатив компетенция — ижтимоий вазиятларда она тилида ҳамда бирорта хорижий тилда ўзаро мулоқотга кириша олиш, мулоқот маданиятига амал қилиш, ижтимоий мослашувчанлик, жамоада самарали ишлаш олиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутати.

Ахборотлар билан ишлаш компетенцияси – медиа манбалардан зарур маълумотларни излаб топиш, қайта ишлаш, улардан самарали фойдаланиш, медиа мулоқот лаёқатини шакллантиришни назарда тутати.

Ўзини ўзи ривожлантириш компетенцияси – доимий равишда ўз-ўзини жисмоний, маънавий, рухий, интеллектуал ва креатив ривожлантириш, камолотга интилиш, мустақил қарор қабул қила олиш, ўқиб-ўрганиш компетенцияларини эгаллашни назарда тутати.

Ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияси – ўзи яшаётган жамият муаммоларига дахлдорлик, фуқаролик бурч ва ҳуқуқларини билиш, унга риоя қилиш, ижтимоий мулоқот ва ҳуқуқий маданиятга эга бўлиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутати.

Миллий ва умуммаданий компетенция – ватанга садоқатли, инсонга меҳр-оқибатли ҳамда умуминсоний ва миллий қадриятларга эътиқодли бўлиш, бадий ва санъат асарларини тушуниш, ораста кийиниш, соғлом турмуш тарзига амал қилиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутати.

Математик саводхонлик, фан ва техника янгиликларидан хабар-дор бўлиш ҳамда фойдаланиш компетенцияси – аниқ ҳисоб-китобларга асосланган ҳолда шахсий режа туза олиш, диаграмма, чизма ва моделларни ўқиш, фанга оид инновацион технологиялардан фойдаланиш лаёқатини шакллантиришни назарда тутати. Мазкур компетенциялар ўқувчиларга она тили фани орқали сингдирилади. .[3.]

Олий таълимида компетенциявий таълимни ташкил этишда кўпроқ қуйидаги таълим принципларига таянилади:

Илмийлик принципи амалий аҳамиятга эга бўлган назарий билимлар, фактлар, тушунчалар, қоидалар ва илмий компетенцияларни ўрганишни кафолатлайди.

Системалилик принципи – ўқитиш мақсади, вазифалари, мазмуни, методлари, воситалари ва шакллари, тилнинг ўзини яхлит бир тизим шаклида тасаввур қилиш ва фойдаланишни, шунингдек, ўқувчилар томонидан яратиладиган матнларнинг

изчил, тизимли, мантиқли шаклланишига эришишни кўзда тутди.

Изчиллик принципи – ўқувчилар томонидан тилга оид тушунчаларни изчил ўзлаштириш, нутқий компетенцияларни босқичли кетма-кетликда шакллантириш, тил имкониятларидан мавзу талаби асосида, мақсадли фойдаланишни тақозо этади.

Кўргазмалилик принципи – ўқувчилар томонидан мустақил матн яратишда табиий, тасвирий, тарқатма, дидактик, аудио-видеоматериаллар, мультимедиа, интернет ва электрон ўқув воситаларидан унумли фойдаланишни кўзда тутди.

Таълим ва тарбиянинг узвийлиги принципи таълим мазмуни, изчиллиги ва мантиқан боғлиқлиги, ўқувчилар томонидан матн яратиш жараёнида ўзаро узвийликни таъминлаш, ўқувчиларда маданий мулоқотни шакллантириш ва ривожлантиришни кўзда тутди.

Онглилик принципи – мустақил матн яратиш компетенцияларини эгаллашда ўқувчиларнинг ёш хусусиятларига мувофиқ келадиган компетентлилик даражасини онгли юксалтира билишни талаб қилади.

Тушунарлилик принципи – янги билимларни ўзлаштиришини қулайлаштирувчи, асосий ғояни англашини осонлаштирувчи атама ва тушунчалардан фойдаланиш кўзда тутилади.

Назария ва амалиёт бирлиги принципи – ўқувчиларга назарий ва амалий билимларни ўзаро уйғунликда сингдириш, касбий компетенцияларни эгаллаш билан бир қаторда, уларни турли вазиятларда, тўғри қўллашга одатлантириш тақозо этилади.

Узвийлик принципи – ўқувчиларнинг аввал ўзлаштирган билимлари билан янги ўрганилаётган мавзулар ўртасидаги сатҳлараро алоқадорлик сақланиши, шунингдек, имло, пунктуация ва услубиятга доир билимлар ҳам матн яратиш билан узвийликда такомиллаштирилиши назарда тутилади.

Ўқитиш принциплари “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”да кўзда тутилган вазифаларни бажаришга қодир янги авлодни, ташаббускор, рақобатбардош ёш мутахассисларни тайёрлашни назарда тутди. Бу вазифани амалга ошириш учун эса, тилни тизимли ўрганиш, бўлажак кимё ўқитувчиларда касбий компетенцияларини мустаҳкамлаш, таълимни интенсивлаштириш орқали уларда компетентлилик даражасини орттириш лозим. .[3.]

Бўлажак кимё ўқитувчиси – келажакда умумий ўрта таълим, академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида таълим-

тарбия ишларини амалга оширадиган, ўқув жараёнига раҳбарлик қиладиган педагог мутахассис.

Касбий компетентлик - кишининг касбий фаолият билан боғлиқ вазифаларни бажара олиш қобилияти ва ундан самарали фойдалана олиш имконияти бўлиб, у шахсга хос кўплаб психологик хусусиятларга эга бўлишни тақозо этади. А.А.Деркач томонидан касбий компетентликнинг таркибида касбий фаолиятдаги компетентлик, касбий мулоқотдаги компетентлик, мутахассиснинг ўз шахсини намоён эта олишидаги компетентлигини киритиш мумкин.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Педагогнинг касбий компетентлиги педагогика ва психология фанларига доир билимларга эга бўлиш, ўз устида ишлаш, таълим жараёнини режалаштириш, баҳолаш ва қайта алоқани ўрната олиш, ўқувчиларда ўқув фаолияти мотивациясини шакллантириш, ахборот коммуникация технологияларини яхши билиш, таълим муҳитига янгилик киритиш, ўз фанини мукамал билиш, хорижий тиллардан бирини яхши билишни тақозо этади.

Касбий компетентлик – мутахассис томонидан касбий фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг эгалланиши ва уларни амалда юқори даражада қўллай олиниши Касбий компетентлик қуйидаги ҳолатларда яққол намоён бўлади:

Касбий компетенцияга эга мутахассис:

Касбий компетентлик сифатлари. Касбий компетентлик негизида қуйидаги сифатлар акс этади. Қуйида касбий компетентлик негизида акс этувчи сифатларнинг моҳияти қисқача ёритилади.

1. Ижтимоий компетентлик – ижтимоий муносабатларда фаоллик кўрсатиш кўникма, малакаларига эгаллик, касбий фаолиятда субъектлар билан мулоқотга кириша олиш.

2. Махсус компетентлик – касбий-педагогик фаолиятни ташкил этишга тайёрланиш, касбий-педагогик вазифаларни оқилона ҳал қилиш, фаолияти натижаларини реал баҳолашни изчил ривожлантириб бориш бўлиб, ушбу компетентлик негизида психологик, методик, информацион, креатив, инновацион ва коммуникатив компетентлик кўзга ташланади. Улар ўзида қуйидаги мазмунни ифодалайди:

Сифатлар:

Ижтимоий компетентлик, шахсий компетентлик,

технологик компетентлик, махсус (ёки касбий)компетентлик, касбий компетентлик негизида акс этувчи сифатлар, экстремал компетентлик Психологик, методик, информაციон, креатив, инновацион, коммуникатив ва бошқа компетентлик

- мураккаб жараёнларда;
- ноаниқ вазифаларни бажаришда;
- бир-бирига зид маълумотлардан фойдаланишда;
- кутилмаган вазиятда ҳаракат режасига эга бўла олишда
- ўз билимларини изчил бойитиб боради;
- янги ахборотларни ўзлаштиради;
- давр талабларини чуқур англайди;
- янги билимларни излаб топади;
- уларни қайта ишлайди ва ўз амалий фаолиятида самарали қўллайди

1) психологик компетентлик – педагогик жараёнда соғлом психологик муҳитни ярата олиш, талабалар ва таълим жараёнининг бошқа иштирокчилари билан ижобий мулоқотни ташкил этиш, турли салбий психологик зиддиятларни ўз вақтида англай олиш ва бартараф эта олиш;

2) методик компетентлик – педагогик жараёни методик жиҳатдан оқилона ташкил этиш, таълим ёки тарбиявий фаолият шаклларини тўғри белгилаш, метод ва воситаларни мақсадга мувофиқ танлай олиш, методларни самарали қўллай олиш, воситаларни муваффақиятли қўллаш;

3) информაციон компетентлик – ахборот муҳитида зарур, муҳим, керакли, фойдали маълумотларни излаш, йиғиш, саралаш, қайта ишлаш ва улардан мақсадли, ўринли, самарали фойдаланиш;

4) креатив компетентлик – педагогик фаолиятга танқидий, ижодий ёндашиш, ўзининг ижодкорлик малакаларига эгаллигини намойиш эта олиш;

5) инновацион компетентлик – педагогик жараёни такомиллаштириш, таълим сифатини яхшилаш, тарбия жараёнининг самарадорлигини оширишга доир янги ғояларни илгари суриш, уларни амалиётга самарали татбиқ этиш;

б) коммуникатив компетентлик – таълим жараёнининг барча иштирокчилари, жумладан, талабалар билан самимий мулоқотда бўлиш, уларни тинглай билиш, уларга ижобий таъсир кўрсата олиш.

3. Шахсий компетентлик – изчил равишда касбий ўсишга эришиш, малака даражасини ошириб бориш, касбий фаолиятда ўз ички имкониятларини намоеён қилиш.

Технологик компетентлик – касбий-педагогикни бойтадиган илғор технологияларни ўзлаштириш, замонавий восита, техника ва технологиялардан фойдалана олиш.

Экстремал компетентлик – фақулотда вазиятлар (табiiй офатлар, технологик жараён ишдан чиққан)да, педагогик низолар юзага келганда оқилона қарор қабул қилиш, тўғри ҳаракатланиш малакасига эгалик.[2]

Бир қатор тадқиқотларда бевосита педагогга хос касбий компетентлик ва унинг ўзига хос жиҳатлари ўрганилган. Бун дай тадқиқотлар сирасига А.К.Маркова, ва Б.Назаровалар томонидан олиб борилган изланишларни киритиш мумкин. [2,3]

Ўз тадқиқотларида А.К.Маркова педагогнинг касбий компетентлиги қуйидаги таркибий асослардан иборат эканлиги айтилади.

ХУЛОСА

Таълимнинг мазмуни замонавий талаб бўйича беш муҳим таркибий қисмдан иборат бўлиб, ҳар бир қисмда эгалланадиган билим, нутқий-амалий компетенциялар қамрови белгилаб берилди.

1. Ўқувчи эгаллаши зарур бўлган назарий билимлар тизими аниқланади.

2. Танланган назарий билимга мувофиқ бўлган амалий компетенция ва малакалар тизими. Бунда **билим** – ўрганилган маълумотларни эслаб қолиш ва қайта тушунтириб бериш; **кўникма** – ўрганилган билимларни таниш вазиятларда қўллай олиш; **малака** – ўрганилган билим ва шаклланган кўникмаларни нотаниш вазиятларда қўллай олиш ва янги билимлар ҳосил қилиш; **компетенция** – мавжуд нутқий билим, кўникма ва малакалар интеграциясидан ижтимоий фаолиятда унумли фойдалана билиш қобилияти.

3. Ўқувчиларни ижодий фаолият усулларига ўргатиш тизими қайта хотирлаш, қисман изланувчанлик, илмий-ижодий шаклда бўлиши мумкин. Қайта хотирлаш – ўқитувчи томонидан кўрсатилган ёки дарсликда берилган намунага қараб ишлаш, машқ бажариш фаолияти. Бу усулда ўқувчининг фаоллик даражаси чегараланиб, изланишга, кашф қилишга эҳтиёж сезмайди. Қисман изланувчанлик фаолиятида ўқувчи йўналтирувчи топшириқлар ёрдамида тил ҳодисаларининг ўхшаш ва фарқли томонлари устида ўйлаши, топиши, аввал эгалланган билимларни қисман маълум шароитларда қўллаши мумкин. Илмий-ижодий фаолиятда ўқувчи олган билимларини янги шароитда қўллай олиши, ҳеч қандай ташқи ёрдамсиз зарур билим манбасини топиб, улардан тўғри

фойдаланиш компетенцияларини эгаллаши талаб қилинади. Ўқувчининг ижодий изланиш қанчалик кўп бўлса таълимнинг самарадорлик даражаси ҳам шунчалик юқори бўлади.

4. Ўқувчи ва ўқитувчи ўртасидаги ўзаро муносабатлар тизими ўзаро ҳамкорлик, мақсадга интилишда яқдилликка, ўқувчи субъекти устуворлигига асосланмоғи лозим. Таълим мазмуни кўзланган мақсад йўлида эркин ҳаракатланувчи тил ва нутқ бирликлари, ижодий-амалий компетенциялар захираси ва уни ўқувчи онгида шакллантириш усулларида иборат бўлади.[2.] XXI асрда ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг жадал ўсиши инсон ақл-заковати ва маънавияти ривожланганининг асосий омили бўлиб қолмоқда. Бу инсоннинг ўзлигини англаши учун кенг имкониятларни вужудга келтириб, унинг маънавий-интеллектуал ривожланишига шароит яратади. Зеро, миллат тараққиёти, маънавияти ва маърифати юксак салоҳиятли, билимли, мустақил фикрлайдиган, ахлоқ-одоби билан ўзгаларга ибрат бўладиган баркамол авлодга боғлиқ.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ – 5847 – сон Фармони.
2. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996. – 308 с.
3. Назарова Б. Проектирование технологии обучения для формирования у будущих преподавателей педагогического колледжа профессиональной компетентности. // Вопросы гуманитарных наук. Москва.- 2008.- Б. 300-303.
4. Слостенин В.А., Чижикова В.И. Введение в педагогическую аксиологию. – М.: Изд. центр «Академия», 2003. – 192 с.